

HOFZAALLEZING 2016-2: EEN VERGETEN OORLOG

Lezing door Pieter Geertsma op 8 maart 2016

Onder deze titel hield Pieter Geertsma een lezing over de woelige tijd in het begin van de 19^e eeuw, die ontstond na de Franse revolutie in 1789 ([bestorming van de Bastille](#) op 14 juli).

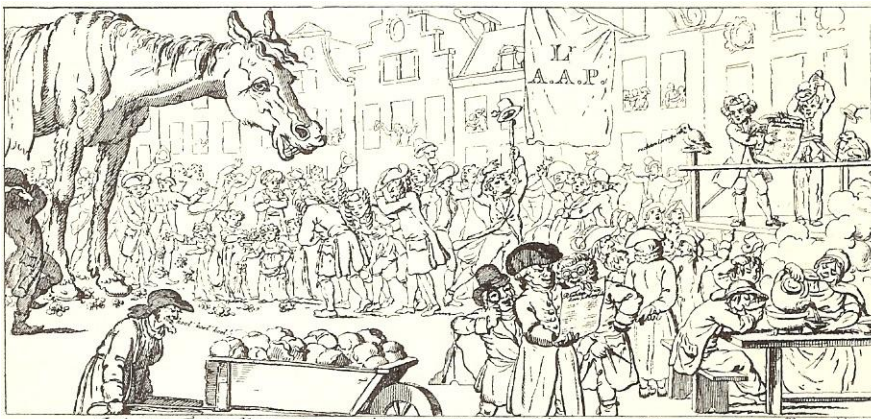
Aanleiding voor het onderzoek van Geertsma was het herstel van een onbekend monumentje bij de kerk in Wouw, dat het grafmonument van George Carleton bleek te zijn, die omgekomen is in de strijd om Bergen op Zoom op 8 en 9 maart 1814. Bij de onthulling van het herstelde monumentje was Ad van den Bulck z.g. eveneens aanwezig.

In hoeverre het 'vergeten' betrekking heeft op de Napoleontische oorlogen in het algemeen of de gebeurtenissen in Bergen op Zoom op 8 maart 1814 in het bijzonder, maakt eigenlijk niet uit. Heden ten dage is eigenlijk alleen de [Slag bij Waterloo](#) nog bekend, die het einde van de periode betekende. Wat er aan voorafging is grotendeels vergeten. We weten nog dat Napoleon met een leger naar Rusland trok en daar verloor. Maar wie er vooral verloren waren de vele duizenden jonge militairen die, ook in de bezette gebieden, verplicht waren om in het leger te gaan. Zo zijn duizenden Nederlanders en Vlamingen in Franse dienst omgekomen in een Napoleons veldtochten.

De Fransen waren echter al sedert 1795 in ons land aanwezig. De ster van Napoleon was toen nog rijzende. Zoals in Frankrijk de adel het voor het zeggen had, was in de Republiek der Zeven Provinciën de macht in handen van regenten. De Patriotten, die de meerderheid van de bevolking vormden deden het landsbestuur wankelen. Veel Patriotten (plm 5000) waren na september 1787 bij de onderdrukking van de democratische hervormingsbeweging door Willem V naar Frankrijk uitgeweken. Daar maakten zij de Franse revolutie mee als politieke vluchtelingen. Zij vroegen steun aan de Fransen bij de revolutie in Nederland. Men meende dat een revolutie zonder (gewapende) medehulp niets zou brengen. Op 16 februari 1793 trok een Frans leger onder Dumouriez de grens over, maar werd teruggeslagen. In september 1794 kwam het Franse

Het monumentje bij de Lambertuskerk in Wouw

In 1795 halen de Patriotten met de Fransen het Trojaanse Paard binnen

noorderleger onder Pichegru opnieuw over de grens. Hij deed op 27 december 1794 een gelijktijdige aanval op de linies van Bergen op Zoom tot het fort St Andries bij Heerewaarden (tussen Maas en Waal) De Fransen werden door de patriotten uitgenodigd

om hierheen te komen; het was geen expansiedrift die ze hierheen bracht. Stadhouder Willem V vluchtte op 18 januari 1795 met gezin en hofhouding naar Engeland, waarop de [Bataafse republiek](#) op 19 januari 1795 werd ingericht.

Het revolutionair geweld zoals dat in Frankrijk plaatsgreep met terechtstellingen en guillotine vond hier niet plaats. De Bataafse republiek was in feite echter een vazalstaat van Frankrijk. Onder druk van Frankrijk werden hervormingen teruggedraaid en in 1801 een grondwetswijziging doorgevoerd, waardoor de republiek werd gewijzigd in het [Bataafs Gemenebest](#).

In de jaren 1795 tot 1800 steeg het aanzien van Napoleon tot grote hoogte door zijn veldtochten naar Italië en zijn expeditie naar Egypte. Het bestuur van Frankrijk raakte inmiddels in problemen door enorme inflatie en bedreiging door een [coalitie](#) van Oostenrijk, Groot-Brittannië en Rusland. Na een staatsgreep door Sieyès op 9 november 1799 wist [Napoleon](#), die de militaire macht in handen had, zichzelf te laten benoemen tot eerste consul. Hij schiep een nieuwe orde in het door de revolutie ontspoorde Frankrijk. Door uitschakeling van tegenstanders ging de democratie al spoedig over in een feitelijke dictatuur. Napoleon kroonde zichzelf op 2 december 1804 in aanwezigheid van de Paus tot keizer. Dit was een vernedering voor de kerkvorst. Eerder werden keizers in Rome door de paus gekroond; thans werd de paus in de Notre-Dame in Parijs verwacht, en moest nog wachten ook.

Napoleon als Eerste Consul, 1799

In 1806 werd het Bataafs Gemenebest door Napoleon hernoemd tot koninkrijk Holland, en benoemde hij zijn broer Lodewijk Napoleon tot koning. Deze voerde nadelige Franse richtlijnen zoals dienstplicht en het [Continentaal stelsel](#) slechts met tegenzin in, wat er toe leidde dat in 1810 een einde kwam aan zijn koningschap en –rijk. Troonsafstand ten gunste van zijn zoon Napoleon Lodewijk

Een dramatische voorstelling waarop Napoleon zichzelf tot keizer kroont te midden van de wat verbeterde paus en kerkvorsten

mocht niet meer baten. Napoleon Bonaparte lijfde het koninkrijk Holland in bij het Franse keizerrijk; de al eerder ingevoerde departementen werden opnieuw ingedeeld en werden dus Frans. Inmiddels had de invoering van het Continentaal stelsel voor de Nederlandse economie een desastreuze uitwerking. Handel en scheepvaart kwamen stil te liggen, maar stimuleerde wel de ontwikkeling van alternatieve producten zoals biet- ipv rietsuiker, linnen- ipv katoen en cichorei als koffievervanger. Je zou dus kunnen zeggen dat de eerste industriële ontwikkelingen van Bergen op Zoom in feite door Napoleon in gang werden gezet. De suikerindustrie bracht gieterijen met zich mee, al is dat allemaal van veel later datum.

De [slag aan de Berezina](#) kostte velen het leven; ontsnappen voor een opringende vijand via de veel te smalle noodbruggen was nauwelijks mogelijk. Sedertdien is 'c'est la Bérézina' in het Frans een uitdrukking voor een totale mislukking.

In zijn machtshonger voerde Napoleon oorlogen met zowel het Verenigd Koninkrijk als Oostenrijk, Rusland, Pruisen. Voor deze oorlogen werden zijn legers mede gefinancierd door de vazalstaten als Holland, en werden daar ook vele jongeren gelicht voor dienst in het Franse leger. De veldtocht tegen Rusland is Napoleon uiteindelijk fataal geworden; zijn 'Grande Armée' van 500.000 man groot en van allerlei nationaliteiten raakte door de verschroeide-aarde-strategie in moeilijkheden. Zelfs werd Moskou in brand gestoken; zodat geen mogelijkheid bleef om tot een vredesverdrag te komen. Van la Grande Armée waren inmiddels 400.000 man omgekomen. Ook waren 100.000 paarden omgekomen (en waarschijnlijk opgegeten), hetgeen Napoleon later fataal werd. De terugtocht langs dezelfde route werd opnieuw een ramp: de invallende winter heeft veel soldaten het leven gekost. Uiteindelijk heeft nog slechts een derde van de terugtrekkende troepen op 18 december 1812 de Russische grens gehaald.

Vanaf het voorjaar en de zomer van 1813 is het initiatief aan de Russische en Pruisische legers. De zgn Volkerenslag bij Leipzig van 16 tot 19 oktober 1813 werd uiteindelijk de nekslag; mede door het ontbreken van voldoende cavalerie werden de keizerlijke legers verpletterend verslagen. Van de 300.000 man Fransen troepen zijn er na de derde dag nog 40.000 beschikbaar. De anderen zijn omgekomen, gewond, gevangen genomen of gedeserteerd.

Deze gebeurtenis vormde de aanleiding voor de in Nederland aanwezige Fransen om zich terug te trekken; de manschappen waren nodig om het Franse vaderland te beveiligen. Al vanaf 9 november brachten beurtschippers Franse Douanen uit Friesland en Groningen naar Amsterdam. Die stad werd op 14 november ontruimd.

Op 17 november worden de oud-regenten op initiatief van Van Hogendorp bijeengeroepen om te beraadslagen ter voorkoming van chaos als gevolg van het dreigend rechtvacuüm. Nog diezelfde dag wordt de oranjevlag op de toren van het stadhuis gestoken, waarmee de omwenteling een feit was. De Fransen, die in 1795 als vriend het land inkwamen, vertrokken als vijandelijke macht. In de periode van hun aanwezigheid was het land tot een bestuurlijke chaos verworpen, en in economische zin kaalgeplukt. In een boekje van Cornelis van der Aa: [‘De tijranniën der Franschen’](#) waarover de meningen verschillen, is te lezen hoe de bevolking tegen deze sprinkhanenplaag aan keek. Daarin legt een vader aan zijn zoon het optreden van de Fransen uit in een aantal gesprekken.

De datum 17 november wordt later (kennelijk) als het begin van de Nederlandse staat beschouwd. Op 21 november wordt uit naam van de Prins van Oranje een proclamatie aan alle Nederlanders

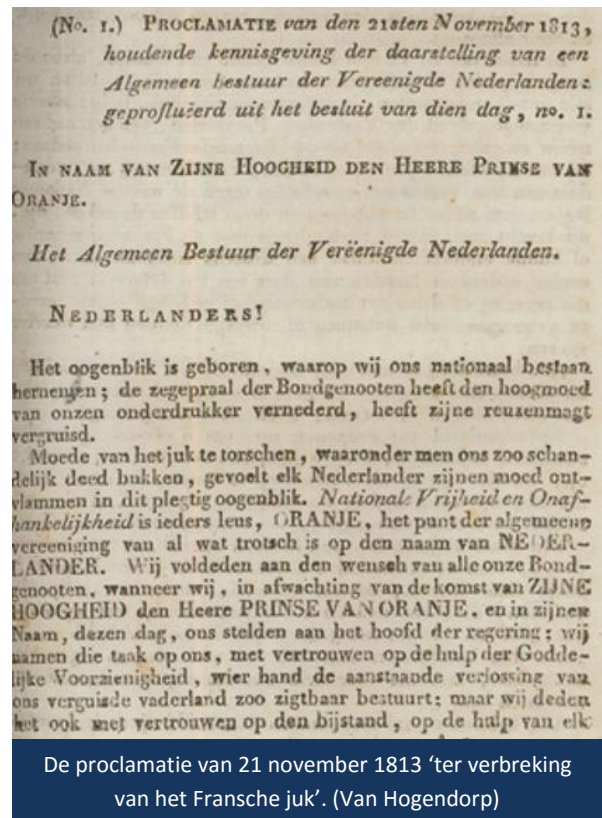
gedaan, en op 30 november 1813 stapt prins Willem Frederik in Scheveningen aan wal.

Bij gelegenheid van deze bevrijding verschijnen allerlei lofdichten.

Willem Bilderdijk werd ook tijdens de lezing geciteerd: Holland groeit weer,/ Holland bloeit weer,/ Hollands naam is weer hersteld,/ Holland uit zijn stof herrezen,/ Zal opnieuw ons Holland wezen; toch schreef Bilderdijk deze versregels al in 1811.

Toch is niet alles wat Napoleon had ingevoerd, weer geschrapt. De rechtspraak en wetgeving in Europese landen zijn daarna onveranderd gebleven, omdat terugkeer naar de regenteske structuren geen optie was. Ook het [metrieke stelsel](#) en de [burgerlijke stand](#) dateren van die tijd. De [revolutionaire kalender](#) die Frankrijk als seculiere staat hanteerde, en als begin van de jaartelling de stichtingsdatum van de eerste Franse republiek (22 september 1792) aanhield, is niet in de noordelijke, maar wel in de zuidelijke (Oostenrijkse) Nederlanden ingevoerd. Vanaf 1 januari 1806 is deze kalender buiten gebruik gesteld.

De periode Napoleon heeft de toekomst van Europa definitief een andere richting gegeven. In eigen land kwam een definitief einde aan de macht van de adel. Niet voor niets is hij na zijn dood naast vele andere groten uit de Franse geschiedenis in de [Dôme des Invalides](#) in Parijs opgebaard.

Ofschoon de datum 17 november 1813 zelfs op het gedenknaaldje in het Anton van Duinkerkenpark staat vermeld, is de Franse periode in Bergen op Zoom op dat moment nog lang niet voorbij. De Franse legers worden volgens het plan van Graaf Molitor door de hertog van Plaisance teruggetrokken richting Antwerpen, omdat zich daar grote en strategische legervoorraden bevinden. Dat is de reden dat de bezetting van Bergen op Zoom als tussenstop richting Antwerpen in de periode na december 1813 is toegenomen, en dat er relatief veel officiers aanwezig zijn. Ook is een bataljon marinemensen aanwezig, die hun schepen bij Willemstad tot zinken hebben gebracht.

Het Engelse leger onder bevel van Thomas Graham is in december 1813 in Nederland (Stavenisse) aangekomen nadat het eerder in Spanje was ingezet. Hij komt in de alliantie onder bevel van de Pruisische generaal Von Bülow en de Russische generaal

Benkendorf. Voorbereidingen voor de aanval van Antwerpen worden getroffen, maar de troepen van Von Bülow en Benkendorf worden door maarschalk Blücher verder naar het zuiden gestuurd voor een gezamenlijke aanval richting Parijs.

Het Engelse hoofdkwartier is inmiddels verplaatst naar Kapelle, tussen Antwerpen en Bergen op Zoom. Dit doet de Franse bezetting van Bergen op Zoom vermoeden dat geen directe aanval te verwachten is, maar dat de vijand zich richt op Antwerpen.

Na de slag bij Leipzig hebben vele buitenlandse troepen die bij het Franse leger waren ingelijfd, die dienst verlaten. Vaak omdat ze teleurgesteld zijn in hun verwachtingen op promotie, maar ook omdat ze niet echt meer worden vertrouwd door de Fransen. Zo komt ook kapitein Jan Egbert van Gorkum uit Franse dienst, en biedt zijn diensten aan bij de Nederlandse legerleiding. Deze voegt hem toe aan de staf van Thomas Graham. Van Gorkum kent de vesting en de streek (zijn schoonvader kapitein De Bère woont op Zoomvliet) en merkt op dat hij wel mogelijkheden ziet voor een aanval op de vesting Bergen op Zoom. Graham vraagt hem om daarvoor een plan op te zetten en zo'n aanval voor te bereiden. Waarom Graham tot deze aanval besloot is ook achteraf niet helemaal duidelijk geworden; uit briefwisseling is hem bekend dat een belangrijk deel van zijn leger naar Engeland teruggeroepen zal worden om elders dienst te doen; anderzijds is een aanval op Antwerpen met Bergen op Zoom in de rug een gevaarlijke situatie.

Jan Egbert van Gorkum

Van deze aanval op de stad is door Ad van den Bulck in Waterschans 2014-1 een gedetailleerd verslag gepubliceerd: "Een verrassingsaanval op Bergen op Zoom in maart 1814". Ook is een aantal publicaties uit een periode kort na deze strijd beschikbaar. De meeste zijn geschreven door mensen die bij deze strijd betrokken waren. Ze staan onderaan dit artikel vermeld en kunnen worden gedownload. Ook de kaart die in deze publicaties wordt gebruikt, is hier te vinden.

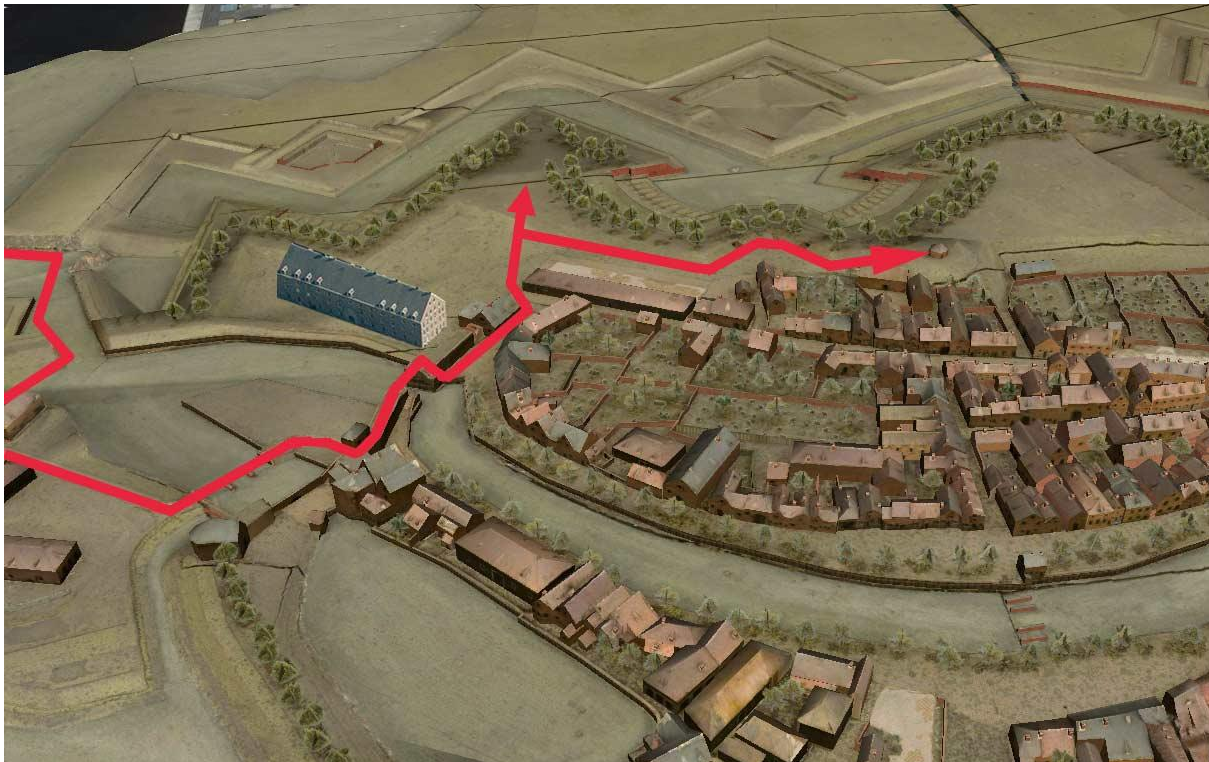
Voor wie deze verwijzingen niet wil volgen, volgt hier een korte schets van de gebeurtenissen:

Van Gorkum wordt in contact gebracht met ten minste drie Bergenaren (Zegers, een handelaar, Gerrit Visser, een zeilmaker, Hooibroek, behanger) die nader verkenningswerk kunnen doen. Zijn schoonvader, de gepensioneerde kapitein Cyprianus de Bère neemt hier eveneens aan deel. Mede op grond van hun informatie wordt een plan de campagne opgesteld, dat voorziet in drie aanvalspunten, bestaande uit een schijnaanval aan de Steenbergse poort, een tweede via de haveningang (Bekaf) en een derde langs de zgn. Oranjebeer vanuit Kijk in de Pot. Tijdens het krijgsberaad wordt door Thomas Graham een vierde aan de Wouwsepoort toegevoegd. Kapitein de Bère, die bij overigens niet rechtstreeks dit beraad aanwezig is bepleit deze vierde kolonne, omdat hij de omgeving daar als zeer geschikt acht voort een succesvolle aanval.

Omdat het al op 8 maart springtij is, en daarmee extra laag eb om 22.32u ¹), wordt deze datum gekozen voor de aanval. In het programma is voorzien dat de schijnaanval aan de Steenbergsepoort een kwartier eerder van start gaat, om daarmee de Fransen weg te lokken van de andere punten van aanval. Voor de andere aanvalskolonnes zijn nauwkeurige instructies opgesteld over wat van ze verwacht wordt. De kolonne voor de Steenbergsepoort begint zijn opmars en aanval een half uur te vroeg, waarvan de oorzaak achteraf slechts gissen blijft. Het lijkt onwaarschijnlijk dat de commandanten over nauwkeurige uurwerken beschikten. Wel is het mogelijk dat er verwarring is geweest over de actuele tijd: de plaatselijke (zonne)tijd en de Londense verschillen sowieso 20 minuten. Tijdzones bestonden nog niet ; deze zijn pas in 1892 ingevoerd. Ook kan zijn dat de kolonne voortijdig is ontdekt en dat daarom de schijnaanval te vroeg werd begonnen. Omdat de verantwoordelijke officiers allen omkwamen is een goed oordeel hierover niet mogelijk. Ofschoon de schijnaanval te vroeg werd ingezet, slaagde de opzet wel; veel sterkte en materieel werd richting Steenbergsepoort gestuurd. Dat wil niet zeggen dat de bezetting op andere punten niet waakzaam was.

De aanval vanuit de Theodoruspolder door de haveningang naar bastion Bekaf. Een deel van de kolonne stak de brug bij het Arsenal over en trok naar Gadellière. De hoofdmacht trok zuidwaarts om de haven heen richting Bospoort (niet op deze afbeelding aangegeven)

De aanval via de haven slaagde wonderwel. Deze kolonne was na de voortijdige start bij de Steenbergsepoort versneld opgemarcheerd en bereikte vrij gemakkelijk het bastion Bekaf. In hoeverre de bevelhebbers daarna in strijd met hun opdracht handelden is niet helemaal duidelijk. Eén deel van hun troepen bleef als reserve achter op Bekaf, een deel werd over de voetbrug bij de Ham naar de noordkant van de haven gestuurd en een derde deel trok over de zuidelijke wal richting Bospoort. Zij ondervonden daarbij weinig weerstand maar misten wel de aankomst van de kolonne die langs de Oranjebeer zou naderen. Uiteindelijk kwam deze wel later aan, en omdat de verdedigers

¹ Berekend op basis van de [maanstanden](#).

op dit deel van de wal waren uitgeschakeld kon het ijs van de natte gracht worden overgestoken. In het plan was dit niet de bedoeling geweest, maar zo kon men beschut achter de beer een oversteek maken door met de meegebrachte ladders in en weer uit de gracht te klimmen.

Deze kolonne trekt deels door het (nog

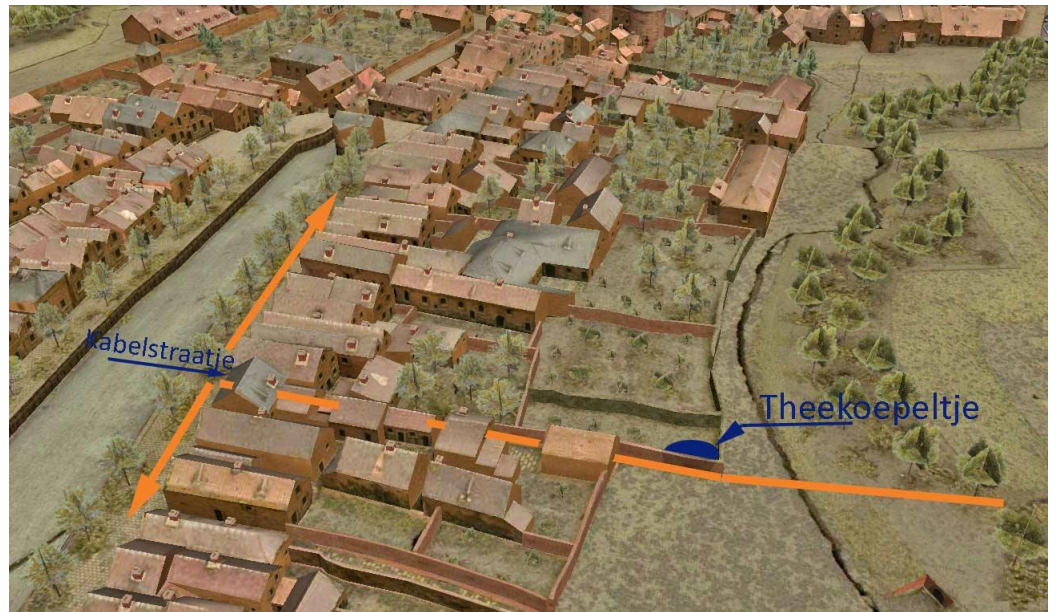
bestaande) Kabelstraatje naar de zuidzijde van de haven, en rukt op richting gevangenpoort. Daar worden zij in de Rijkebuurtstraat door de Fransen geblokkeerd. In deze strijd vallen aan beide zijden vele doden.

De aanvalsgolf richting Bospoort weet inmiddels zelfs bijna tot aan de Wouwsepoort te komen, maar bevindt dat de kolonne voor die poort de stad nog niet heeft weten in te dringen. Deze poort blijft gesloten. Dat is ook het geval met de Bospoort, die soms in handen van de Engelsen, en dan weer in Franse handen raakt. Resultaat is dat de poort dicht blijft, waardoor de buiten wachtende cavalerie van Graham de stad niet in kan. Een bloedige strijd in de Hoogstraat golft heen en weer, maar tenslotte moeten de Engelsen terug naar de wal. Helaas ontdekt men niet of te laat dat de Grote Markt via het Roskamstraatje sneller bereikt had kunnen worden.

Tegen de ochtend blijkt hoe bloedig de strijd is geweest; volgens ooggetuigen stroomde het bloed door de Schoolstraat (bij de Hoogstraat) en is gestold tussen de stenen. Vele doden liggen verspreid in de straten. Dat is ook het geval in de Hoogstraat en Rijkebuurtstraat, om niet te spreken van de Steenbergsepoort, waar de meesten van die kolonne het leven lieten.

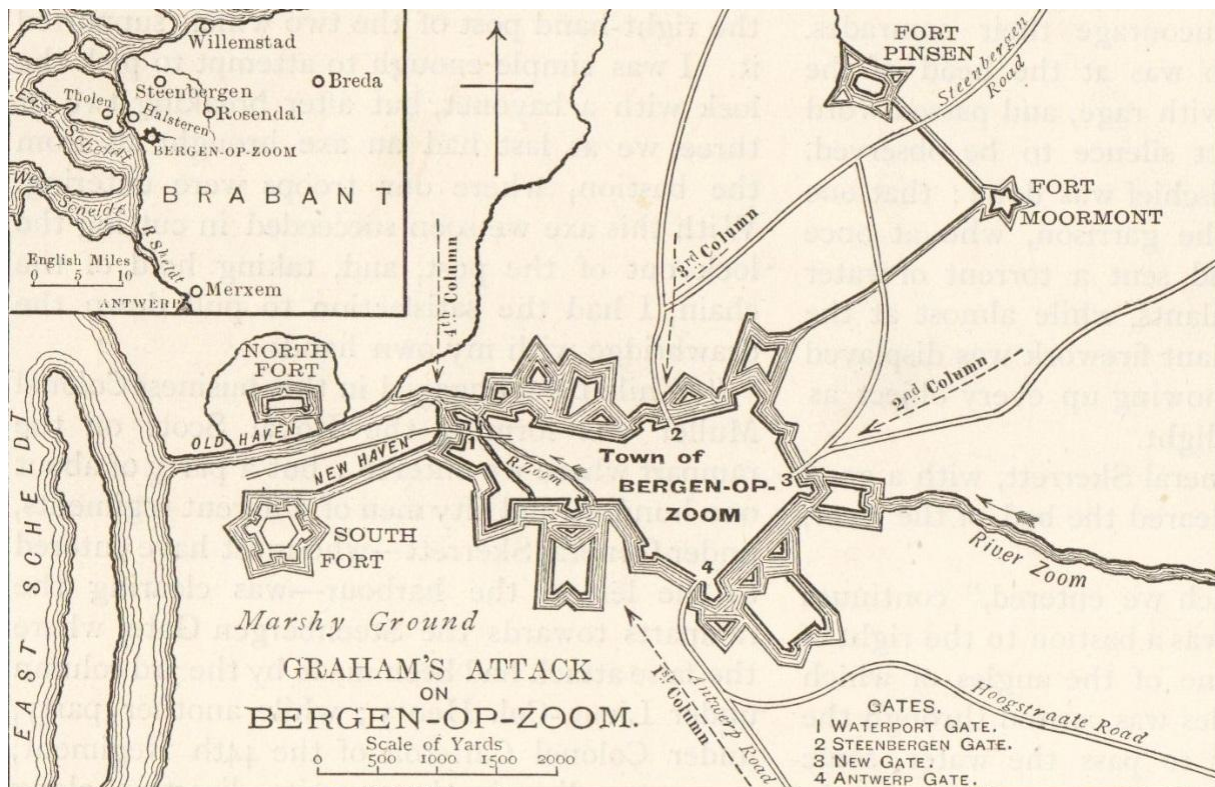
De overlevenden worden verzameld in de Gertrudiskerk, de nog buiten de stad verblijvende manschappen worden 'uitgenodigd' om de stad in te komen en worden ook in de kerk gevangen gehouden, met kanonnen op de deuren gericht. De officiers kunnen zich echter vrij bewegen en kunnen een eigen onderdak zoeken.

Op 10 maart werd een tractaat van uitwisseling gesloten. Daarbij kwam men tot overeenstemming omtrent de wederzijdse uitlevering van krijgsgevangenen en de verpleging der gewonden. 2077 Engelsen waren gevangen genomen. Ongeveer 800 gesneuvelde Engelsen kregen een graf in de grachten²). Het Franse garnizoen telde een verlies van ongeveer 160 doden en meer dan 300 zwaargewetsten.

De kolonne vanuit Kijk in de Pot komt langs de Oranjebeer en generaal Cooke vestigt zijn commandopost in het theekoepeltje bij het Kabelstraatje

² Het begraven der doden geschiedde per volgeladen wagen. Ter hoogte van de Meersche Tuin, (nu tussen Noordsingel en Goudenbloemstraat), vielen twee wagens om ten gevolge van de slechte toestand van den weg. Toen werd op de plaats zelf een grote kuil gegraven en daarin de doden aan de aarde toevertrouwd.

Kaart uit de memoires van Thomas Graham

Van de aantallen slachtoffers circuleren overigens verschillende cijfers; van beide zijden zal het aantal eigen slachtoffers mogelijk verminderd zijn, en dat van de tegenstander verhoogd. Dit verklaart echter niet de grote verschillen in aantallen Engelse slachtoffers in de diverse publicaties. Onduidelijk is bijvoorbeeld of versterkingstroepen die pas 's morgens arriveren, in de aantallen zijn meegerekend. Gezien de omvang van het débacle hadden ook de Engelsen waarschijnlijk weinig behoefte om de juiste cijfers bekend te maken. Het voorgaande blijft vooralsnog speculeren.

Na de lezing merkte iemand in de zaal op dat hij er nog niet zo lang geleden achter kwam dat een kanonskogel, die in een pand aan de Rijkebuurtstraat in de achtergevel zit, waarschijnlijk van deze strijd stamt³). Deze kogel is vanaf de Moeregrebstraat goed te zien. Op de site van de Geschiedkundige Kring is hier ook een artikeltje, '[Een raadselachtig schot](#)' aan gewijd.

Er bestaat een groot aantal publicaties naast het reeds hierboven vermelde artikel van Ad van de Bulck. Een selectie uit de meest complete documenten betreffende deze strijd zijn hierna vermeld; via de link zijn ze eenvoudig te downloaden.

³ Zie ook Legrand pg 86: "[.....] ons kanon van het front 13-14 maakte een haubitser-vuur op de huizen der haven om deselve in den brand te steken en de Engelschen uit dezelve te verdrijven (zie S); het geschut van de kolonne van het middelpunt vuurde, van de Gevangenpoort met haubitser-granaten op de huizen der kade; de Overste van het bataillon der genie, LECLERC, eindelijk van de vooraan staande huizen meester geworden zijnde, in de nabijheid van gemelde poort, deed dezelve met brandstoffen opvullen." Zo ver is het net niet gekomen, omdat de Engelsen door toedoen van Jones zich overgaven.

Breedveld en Huijbers: [De bestorming van Bergen op Zoom op 8 maart 1814](#)

Le Grand [Verhaal van de verrassing van Bergen op Zoom](#) (vertaald uit het Frans)

Maronier [De Gids of de Verrassing van Bergen op Zoom](#)

Th Graham [Dépêches van Generaal Graham](#) aan de Engelse regering.

J.E. van Gorkum [De bestorming der vesting Bergen op Zoom](#)

John Sperling [Letters of an officer of the Royal Engineers](#) (extract)

Kaarten [Le Grand – Maronier – van Gorkum](#) (tip voor extra grote afbeelding: klik met de rechtermuisknop en kies voor openen in een nieuw tabblad)

Petronella Moens [Bij den glorierijke dood van Cyprianus de Bère](#)